

ФОРМУВАННЯ СВИТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ СТАНОВЛЕННЯ ЇХНЬОЇ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ

Влада БІЛОГУР   Світлана МАКАРЕНКО

Ключові поняття: людина, особистість, навчання, виховання, світогляд, цінності, культура, управління

ажливим моментом є та обставина, що ця потреба детермінує не лише саме засвоєння особистістю знань і духовних цінностей суспільства, а й здатність до створення нових знань

і цінностей, до самовдосконалення, тобто підтримує і спонукає творче ставлення до розвитку власної індивідуальності.

У філософському розумінні світогляд – це форма духовно-практичного освоєння світу особистістю, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає (сприймає) своє місце й призначення в ньому. У світогляд входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів [1].

Зрозуміло, що потреби матеріальної перетворювальної діяльності відображаються у світогляді не безпосередньо, а через систему історичних суспільних відносин, що надають цим потребам конкретно-історичного змісту.

Не менш складним для розуміння є й поняття «культура». Сучасна філософія оперує численними (понад 1500) визначеннями цього поняття. Не зупиняючись на їхній інтерпретації, відзначимо, що з цим поняттям ми пов'язуємо ті надбання (як результат людської діяльності), які сприяють розвиткові сутнісних сил людини, освоєні нею відповідно до їхнього загальнокультурного змісту, введені людиною в предметне поле її практики, увійшли в життя, звички, в її повсякденну поведінку.

Поняття «світоглядна культура» охоплює повний змістовий спектр понять «світогляд» і «культура», однак не зводиться до їхньої про-

Аналіз наукових джерел із проблематики формування і дії світогляду (напрямку філософії, психології, соціології, педагогіки тощо) підтверджує, що потреба у світоглядній культурі є однією з фундаментальних духовних потреб особистості, яка виникає в процесі духовно-практичної і перетворюючої діяльності людини та пов'язана із внутрішньоособистісним механізмом регуляції і саморегуляції. Вона виступає внутрішнім, суб'єктивним джерелом активності, що визначає процес засвоєння діючого в суспільстві світогляду, перетворення категорій суспільної свідомості на поняття і образи свідомості індивідуальної, вироблення власних переконань.

стої суми, а є новим якісним утворенням, яке не лише відображає світ у його людському вимірі, а й зумовлює його діяльне освоєння, реалізацію цього виміру на всіх рівнях організації і соціального самовияву. Світоглядна культура зумовлює споглядально-оцінне і водночас діяльне, перетворювальне, творче ставлення людини до світу.

При цьому споглядальність (як розуміння) є вихідним пунктом освоєння світу. Зокрема, його перетворення (творення) ми розглядаємо як технологію цього освоєння, як засіб і механізм передачі набутих знань, досвіду, культури прийдешнім поколінням. Характерний змістовий контекст цього світогляду і творення: гуманістичний, високоморальний, людиноцентричний.

Центром світоглядної культури є людина, причому не як абстрактна істота, а як особистість, індивідуальність, тобто в усій повноті її ставлення до світу, до іншої людини і до самої себе. Завдяки культурі раціональний, чуттєвий і вольовий компоненти перебувають у стані взаємодоповнення, збагачення, розвитку. Оволодівши світоглядною культурою, вчитель несе з собою (в собі) не тільки потужний світоглядний і культурний потенціал, а й світо- і людинотворчий, який передається дітям.

Сучасний педагогічний університет — а саме в ньому формуються педагогічні кадри держави — практикує різноманітні форми становлення, виховання і самовиховання світоглядної культури майбутнього вчителя. Найбільше навантаження зокрема припадає на зміст навчального процесу. Його трансформація відповідно до вимог епохи, новітніх здобутків сучасної науки, культури і соціальної практики є першим і основним завданням підвищення ефективності процесу формування світоглядної культури майбутнього вчителя.

Означені вимоги зумовлені:

— зовнішніми факторами — тенденціями світової глобалізації та антиглобалізму;

— переходом від індустріального до постіндустріального розвитку;

— становленням інформаційного суспільства; новими соціально-політичними, гуманітарними і моральними реаліями світової соціокультурної динаміки;

— утвердженням високих технологій і стратегічного значення інтелектуального ресурсу цивілізаційного поступу;

— принциповою зміною наукової картини світу;

— активізацією соціальної ролі позанавчального й окультного знання, ірраціональної складової людської духовності;

— внутрішніми трансформаціями (економічними, політичними, соціокультурними) українського соціуму, серед яких на перший план виходять процеси утвердження державності, активізації ринкових і демократичних перетворень;

— становлення відкритого громадянського суспільства;

— відродження національної культурно-історичної традиції;

— входження України у європейський і світовий культурний контекст.

Означені процеси, обставини, фактори можна повною мірою розглядати як опорні категорії нової (новітньої) світоглядної культури майбутнього вчителя.

Звісно, в навчальному процесі сучасного педагогічного університету вони ще не реалізуються повною мірою. Для цього необхідно створення певних умов у навчальному процесі, потрібен час. Саме тому серед вимог до методу проєктів на першому етапі важливо здійснити теоретичну і педагогічну (дидактичну) інтерпретацію означених категорій, привести їх зміст до конкретної площини (програма, підручник) навчального процесу, провести перепідготовку науково-педагогічних кадрів. Адже нині актуальним і є проєктування педагогічних систем різних типів навчальних закладів.

Основною метою цього проєкту є вивчення процесу формування і розвитку свідомої особистості з громадянською позицією, готовою до конкретного вибору свого місця в житті, здатною змінити на краще своє життя і життя своєї країни. В нових історичних умовах відбувається, як зазначає В. І. Малімон, формування соціокультурних орієнтацій студентської молоді, що являють собою сукупність економічних, політичних, соціальних, культурних і духовно-моральних життєвих орієнтацій, які корелюються між собою, втілюються в сус-

пільну й індивідуальну практику, створюючи своєрідну субкультуру студентів, що має свої особливості.

Студентське середовище володіє властивою тільки йому культурою зі своїми соціальним і культурним простором-часом. Вона підтримує цілісність і своєрідність студентського середовища, забезпечує його інваріантне відтворення, захищаючи його від непевностей, випадковостей та нігілізму. Провідною життєвою орієнтацією сучасного студентства стає орієнтація на отримання якісної і престижної освіти як фактора підвищення власної конкурентоспроможності в системі ринкових відносин, утвердження свого статусу в колективі та соціального престижу. Водночас простежується зростання потреби у постійному оновленні та примноженні знань, потреба, яка конкретизується відповідно до необхідного інформаційного забезпечення.

Потреба у світоглядній культурі послугує зовнішні умови діяльності і внутрішній світ особистості, інтегрує суб'єктивні й об'єктивні моменти в ході формування індивідуального світогляду і тому слугує невід'ємною складовою процесу перетворення знань в особисті переконання. Змістом цієї потреби у вузькому розумінні є інтелектуальний і емоційно-психологічний стан суб'єкта, що відображає необхідність таких орієнтирів і регуляторів, які здатні виконати роль методологічних засад при визначенні ставлення до оточуючого світу і виробленні принципів взаємодії з ним [2].

Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований власний світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в певному суспільстві, тобто світогляд, як система внутрішніх регуляторів, є надбанням духовного світу особистості лише за формою, індивідуально-особистісним механізмом, тоді як джерелом його смислоутворення є зовнішнє, суспільнє.

Отож вінцем, що завершує формування цілісного світогляду особистості, способом внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів є світоглядна культура. Якщо світогляд – це духовно-практичний спосіб освоєння дій-

сності і самовизначення людини в світі, який завжди реалізується в конкретному світоглядношенні, то світоглядна культура – це поняття, що відображає певну градацію рівнів розвитку світоглядної свідомості, співіснування її зразків, що відповідають вимогам суспільства і менш прийнятних її варіантів.

При розгляді світоглядної культури особистості як світогляду вищої якості, як внутрішнього регулятора усієї життєдіяльності людини, визначено її **функції**:

1) **освітньо-пізнавальна** – забезпечує формування у свідомості особистості молодшої людини сучасної наукової картини світу, культури мислення;

2) **визначально-детермінуюча** – зумовлює спрямованість світогляду суб'єкта, відповідність його інтересам особистості, її життєвому самовизначенню;

3) **регулятивно-корегуюча** – полягає у регулюванні ставлення людини до світу, сприяє формуванню цілісної та стійкої життєвої позиції особистості;

4) **діагностично-прогностична** – забезпечує глибоке розуміння, усвідомлення суті і взаємозв'язку явищ дійсності та можливість передбачення тенденцій їхнього розвитку;

5) **виховна** – сприяє розвиткові гуманістичних поглядів особистості, прилученню її до надбань світової культури, до збагачення духовних цінностей, формуванню життєвої і соціальної позицій, соціальної компетентності;

6) **розвивальна** – свідчить, що світоглядна культура особистості є фактором її подальшого розвитку, стрижнем життєтворчості;

7) **соціально адаптивна** – орієнтує на гармонійне узгодження соціальних, групових і особистісних поглядів, інтересів, запитів, на гуманізацію стосунків між людьми.

У дисертаційному дослідженні О. А. Шаповал стверджує, наприклад, що світоглядна культура як системна організація внутрішнього світу людини, її орієнтацій в природному та соціальному середовищі, змін на основі розкриття об'єктивних законів буття формується протягом усього життя людини, а особливо активно – на етапі її особистісного становлення [3]. З цим можна погодитися.

Як справедливо визначає О. А. Шаповал, підлітковий період є вирішальним у форму-

ванні світогляду особистості, юність же є сенситивною у становленні світоглядної культури особистості, оскільки сформований світогляд починає втілюватися у практичну діяльність, у систему відносин молодого людини зі світом. Юність характеризується різноманітністю фізичних, психічних і соціальних новоутворень; відзначається динамічними змінами у світовідчутті, світосприйманні, загалом у світостворенні особистості.

Оскільки світоглядна культура є особистісною і її формування потребує активних суб'єктивних зусиль, то важливого значення набуває організація діяльності студентів (навчальної, соціальної, самотворчої, спілкування тощо), яка сприяє світоглядному пошуку.

Дослідником було виявлено чинники, які зумовлюють **труднощі у формуванні світоглядної культури**, серед них такі: випереджаюче формування системи цінностей особистості; нерівномірність розвитку інтелектуальної, спонукально-мотиваційної та дієво-практичної сфер особистості; відмінності наукових знань як складова наукового світогляду і світоглядної культури особистості та фактори суб'єктивного світу людини; суперечності світоглядного становлення особистості, які охоплюють, такі системи як «особистість – світ»; «особистість – внутрішнє «Я»»; «особистість – особистість».

Неврахування цих особливостей, причин і факторів породжує низку негативних наслідків. Зокрема – утворення в студентській свідомості світоглядних стереотипів, які заважають критичному сприйняттю інформації й тим самим збагаченню його самосвідомості; формування і співіснування у світогляді суперечливих, а інколи й взаємовиключаючих поглядів та ідей; неможливість розвитку цілісної особистості. Так, процес формування світоглядної культури повинен бути систематичним і цілеспрямованим, причому першорядне значення тут має відіграти навчальний заклад, який спроможний забезпечити повноцінну реалізацію науково-методичних основ світовизначення.

Серед важливих умов, які сприяють ефективному формуванню світоглядної культури студентів, пріоритетною є наявність системності у змісті світоглядної освіти.

Оскільки, на нашу думку, поняття світоглядної культури є багатомірним і складним, підтримаємо думку О. А. Шаповал і розглянемо такі аспекти світоглядної культури як: пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний, які можуть слугувати визначенням рівня сформованості світоглядної культури студента.

І. *Пізнавальний аспект* – наявність і свідоме засвоєння світоглядних знань, зокрема знань про природу, суспільство, людину, світ; розуміння різних світоглядних понять, систем відношень «людина ↔ природа», «людина ↔ людина», «людина ↔ суспільство», «людина ↔ світ», «людина ↔ Всесвіт»; наявність умінь і навичок філософського тлумачення сутності різних природних і суспільних явищ та процесів, зробити узагальнення і власні висновки; застосування різних наукових методів пізнання навколишньої реальності; розвиток логічного, абстрактного мислення та інше.

ІІ. *Оцінно-ціннісний аспект* – усвідомлення особистістю студента його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються в суспільстві й у світі в цілому; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали; переконання. Оцінно-ціннісний критерій охоплює перераховані нижче показники:

- а) узагальнені світоглядні оцінки фактів, явищ, подій, процесів (власні чи запозичені);
- б) погляди особистості на об'єктивний світ, природу, суспільство (сформовані чи аморфні);
- в) розуміння спрямованості власних світоглядних знань (свідоме, недостатньо свідоме, відсутнє);
- г) готовність до засвоєння світоглядних ідей (достатня, низька, відсутня);
- д) переконаність у необхідності вдосконалення і поповнення знань про природу, суспільство, людину (стійка, нестійка, відсутня);
- е) переконаність у необхідності саморозвитку і самовдосконалення (стійка, нестійка, відсутня);
- є) вибір конкретних аксіологічних орієнтирів як оптимальних у пізнанні навколишнього світу (свідомий чи випадковий);
- ж) мотивація використання знань (зовнішня чи внутрішня).

III. *Діяльнісний аспект* – готовність особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає життєву активність і соціальну позицію студента, його світогляд у дії; вмотивованість діяльності, його соціальну компетентність. Показниками критерію є:

а) сформованість умінь пояснювати закономірності і взаємозв'язки в розвитку природи, суспільства, свідомості людини; умінь відстоювати й обґрунтовувати власну світоглядну позицію; «уміння мислити протиріччями»;

б) оволодіння засобами самоаналізу, самооцінки, самовизначення, самореалізації;

в) повторюваність поглядів особистості в адекватних обставинах (постійна, ситуативна, відсутня);

г) соціальна компетентність (сформована, несформована, у процесі розвитку, відсутня);

д) готовність до перенесення світоглядних знань у ситуації діяльності та втілення їх у особистісне ставлення до світу (стійка, низька, відсутня);

е) сформованість умінь будувати життєві плани, робити власний життєвий вибір, оволодіти мистецтвом життєтворчості.

Характеристику світоглядної культури узагальнено подаємо в *табл. 1*. (див. наступну сторінку).

Отже, на підставі викладеного, можна зробити висновки:

1. Наразі особливого значення набула проблема формування світогляду, світоглядної культури особистості, яка в ідповідає сучасній трансформаційній й добі культурно-історичного розвитку. Вирішення цієї проблеми сприятиме процесу особистісного становлення молодшої людини, яка сьогодні, живучи в умовах різних світоглядних систем, змішаного простору цінностей, плюралістичних ціннісних орієнтирів, відчуваючи багатофакторний світоглядний вплив, має право на вільний вибір світоглядних поглядів, на вироблення власного світорозуміння, світосприймання.

Ми розглядаємо світоглядну культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтації в природному та соціальному середовищі; як спосіб вн

утрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Формування світоглядної культури дає змогу особистості виробити об'єктивне ставлення до навколишнього світу, до самої себе, здійснити світоглядний вибір, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності.

2. Формування світоглядної культури особистості відбувається упродовж життя людини. Однак юнацький вік, який характеризується більш інтенсивним становленням самосвідомості особистості, її світогляду і стійкого образу «Я», є стрижневим і найбільш сприятливим у її формуванні. Вироблення критичного погляду на дійсність зумовлює динамічні зміни у світловідчутті, світосприйманні, світорозумінні, загалом у ставленні молодшої людини до світу, визначає її місце в оточуючому природному і соціальному середовищі, ціль і мету її власного життя.

3. Згідно з системно-змістовим і структурним розглядом предмета дослідження нами визначено сутність та структурні особливості світоглядної культури колишніх старшокласників, а нині студентів, основні суперечності та можливі шляхи її формування.

Поняття «світоглядна культура» є складним утворенням, що об'єднує змістовий, психологічний і соціальний аспекти, реалізація яких дає змогу робити висновок про ефективність її формування.

Світоглядна культура містить такі складові як – комплекс знань про природу, людину, суспільство, метод мислення, що ґрунтується на використанні цих знань, світоглядні цінності і світоглядну активність особистості. Ми бачимо світоглядну культуру таким складним утворенням, основними компонентами якого є: пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний.

4. З'ясовано, що предметно-розрізнене вивчення шкільних дисциплін, яке склалося в сучасній школі, не забезпечує сьогодні повною мірою формування світоглядної культури особистості. Такий стан зумовлений відсутністю світоглядної цілеспрямованості у вивченні шкільних предметів; їхньою ізолюваністю в реалізації світоглядних

ІНТЕГРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Рівні сформованості світоглядної культури особистості	Пізнавальний критерій (світоглядні знання про природу, суспільство, людину, Всесвіт)	Оцінно-ціннісний критерій (особисте ставлення до світоглядних проблем, цінностей, ціннісних орієнтацій)	Діяльнісний критерій (життєва активність, соціальна позиція, соціальна компетентність, життєтворчість)
Високий	Глибокі й системні	Активно-позитивне	Стійка активність, визначення життєвої позиції, участь у суспільному житті, наявність соціальної позиції, соціальна компетентність, життєтворчість
Середній	Недостатньо глибокі й систематизовані	Позитивно-стимульоване	Вибірково-ситуативна активність, часткова визначеність життєвої позиції, часткова сформованість соціальної компетентності, життєтворчості
Низький	Поверхові, фрагментарні	Індиферентне, негативне	Пасивність, відсутність життєвої і соціальної позиції, несформованість соціальної компетентності і життєтворчості

можливостей, втілених у змісті окремих навчальних дисциплін; неефективним застосуванням форм і методів навчання. Тому світоглядна перспектива особистості є «тонким» моментом у становленні особистості майбутнього фахівця під час навчання у системі вищої професійної освіти.

5. Визначено, що пріоритетною умовою формування світоглядної культури майбутнього фахівця є наявність системи у змісті світоглядної освіти. Лише узгодження світоглядного змісту навчальних програм, підручників створює основу для ефективного формування світоглядної культури майбутніх фахівців.

6. Досліджено, що задовольнити умови ефективного формування світоглядної культури особистості майбутнього фахівця доцільно шляхом реалізації її пізнавального, оцінно-ціннісного та діяльнісного компонентів.

Пізнавальний компонент передбачає наявність і свідоме засвоєння особистістю світоглядних знань, зокрема, знань про природу, людину, суспільство, світ; розуміння

різних світоглядних понять, систем відношень «людина – природа», «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – світ», «людина – Всесвіт»; наявність умінь і навичок дає змогу витлумачити з філософських позицій сутність різних природних і суспільних явищ і процесів, зробити узагальнення і власні висновки.

Оцінно-ціннісний компонент забезпечує усвідомлення особистістю майбутнього фахівця його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються у суспільстві й у світі загалом; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали. Величезна роль тут належить гуманітарному блоку навчальних дисциплін, серед яких найбільш продуктивними є філософія, політологія, культурологія, етика та естетика. Намагання скоротити викладання їх у ВНЗ «спричинить удар» по формуванню саме світоглядних засад особистості.

Діяльнісний компонент полягає у готовності особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає життєву активність і

соціальну позицію майбутнього фахівця, його світогляд у дії. Значний резонанс тут викликає суспільно-громадська практика студентів, оскільки знання, що отримані в аудиторії проходять перевірку і закріплення на практиці у формі набутого соціально-політичного досвіду.

7. З'ясовано, що активізації інтеграційного процесу світоглядних знань про природу, людину, суспільство у цілісну систему сприяє реалізація його змістового, організаційно-методичного і психологічного аспектів.

Змістовий аспект передбачає інтеграцію знань навколо провідних науково-світоглядних ідей з метою забезпечення їх цілісності та світоглядної визначеності і охоплює базові та методологічні знання.

Організаційно-методичний аспект інтеграції забезпечує формування системного мис-

лення майбутніх фахівців на основі світоглядних понять, вироблення умінь комплексного використання знань, удосконалення навичок оперування способами пізнання дійсності.

Психологічний аспект інтеграції полягає у досягненні особистістю заданого рівня розуміння світоглядних завдань і проблем, у формуванні пізнавальної відкритості, у стимулюванні особистості до самопізнання, самовдосконалення.

8. Встановлено, що реалізувати інтегративний підхід до формування світоглядної культури майбутніх фахівців доцільно через упровадження в навчальний процес інтегрованих курсів, які забезпечують засвоєння провідних світоглядних ідей з опорою на конкретні наукові знання і факти і перетворення їх на власні переконання [4].

Література

1. **Жацько В. О.** Проектна педагогіка як засіб формування світоглядної культури та історичної пам'яті майбутнього вчителя // Нова парадигма : Журнал наукових праць / Гол. ред. В. П. Бех. – Вип. 59. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 232 с.

2. **Див.: Малімон В. І.** Національне виховання як соціально-педагогічна проблема і важливий чинник формування соціокультурних орієнтацій студентської молоді // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В. П. Бех. – Вип. 52. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 32 — 37.

3. Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 [Електронний ресурс] / О. А. Шаповал ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2000. – 19 с.

4. **Шаповал О. А.** Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство : Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Державний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999.

Резюме

• У статті аналізується світоглядна культура студентів, що розглядається як основа становлення системи їхніх цінностей та орієнтацій.

• В статье анализируется мировоззренческая культура студентов, рассматриваемая как основа становления системы их ценностей и ориентаций.

• The article analyzes the philosophical culture of students, which is considered as a basis for the formation of their values and attitudes.